

Цветомир Пенков

СВЕЩ. МИХАИЛ АПОСТОЛОВ – ИЗПОВЕДНИКЪТ ОТ С. ОВЧАРИ (АРХИМАНДРИТ МАКАРИЙ)¹

The author is a doctoral student in the Department of Historical Theology at the Faculty of Theology of Sofia University “St. Kliment Ohridski”; e-mail: ts.penkov@theo.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0009-0008-2922-6923>.

Abstract: Tsvetomir Penkov, *Fr. Mivhail Apostolov – a Confessor from Ovtshartsy (archimandrite Makariy)*.

On September 9, 1944, Bulgaria was occupied by the Red Army and an atheistic regime similar to that in Russia was introduced. In a short time, all state institutions were taken over. The anti-religious spare the Bulgarian Orthodox Church either. Within a few months, hundreds of clergy members passed through prisons, and many were killed without trial and sentence during what is called the People’s Court. One such sufferer for the faith is priest Michael Apostolov, sentenced to death by firing squad.

Keywords: *Church History, Orthodox Church, Communist Persecutions, Martyrs of Faith, Bulgarian Ecclesiastical History*

Увод

*Ако Мене гониха и вас ще гонят.
(Йоан. 15:20)*

Слабото ни познание за „миналото“ на комунизма, за мащаба на преследването от страна на атеистичния режим спрямо Църквата и за това какво всъщност представлява той като идеология, ни поставя

¹ Съкращения на използвани, архиви, вестници и списания: АКРДОПБГДСРСБНА – Архив на Комисията за разкриване на документите и обявяване на принадлежност на българските граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия [Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People’s Army].

отново в изходно положение. Когато говорим за комунизма, обикновено си го спомняме с някакъв патос на нещо по-добро – от това, в което живеем сега: където било по - спокойно, където нямало бедни и всички били равни пред закона, където стандартът на живот бил по-висок, а небето било по - синьо и ясно. Въпросът, който трябва да поставим тук е: Защо продължаваме да живеем в тази деменция за миналото, в тази безпаметност, в тази „безумност“? Вероятно заради спомените на човек, които са странно нещо. Те не се подчиняват на никаква логика, но винаги търсят убежище там, където човек е бил млад и харесван от някого. Продължавам да мисля обаче, че един от възможните отговори за тази раздвоеност, се дължи именно заради случилата се фалшификация и подмяната на историята. И в нежеланието – това настояще днес, което ще премине в минало, да стане минало – различно – от миналото, което познаваме днес. И това минало, което ще стане настояще, да носи стойност в себе си за хората от бъдещето, различно от настоящето днес. Или, както казва Оруел в „1984“: „Който контролира миналото, контролира бъдещето. Който контролира бъдещето, контролира миналото. И все пак миналото, макар и по-природа изменяемо, никога не е било изменяно“². Контролът над действителността продължава, затова и днес, когато има интерес към миналото на комунизма, най-вече от по-младото поколение, обикновено се питат неща от обща култура. Но Какво е станало с изчезналите безследно стотици духовници? Защо беше ликвидиран елитът на България? Защо само Православната църква в България няма все още канонизиран нито един новомъченик след 1944 г.? – са един друг вид въпроси, до които човек не би могъл да достигне, поради непознаването на историческите процеси преди и след 1944 г. Това е история, но особен вид история, която в училищата все още не се изучава, а младото поколение има стремеж и право да знае тази история. Абсолютната лъжа, станала въздух и климат, проникващ дълбоко в мисловния свят на поколения наред българи, заменила и заличила почти изцяло бележити личности от нашата най-нова история.

Затова е важно да поддържаме жива паметта за хората от този период: изтезавани и убити единствено заради духовния си сан на – епископи, архимандрити, презвитери, дякони и монаси, а техния

² Оруел, Д. 1984, София: Хеликон, 2021 [Orwell, G. 1984. Bulg. transl. Sofia: Helikon, 2021], 46

подвиг да послужи като пример и път към църквата за някои. Защото белегът за живота на една поместна Православна църква са нейните мъченици (свидетели) и изповедници, чиято канонизация днес би потвърдила единствено – преследването на Църквата Христова. Преследване, което се наблюдава през целия комунистически период. Такива са историите на стотици духовници, ликвидирани без съд и присъда през тази епоха, за които ще споменем по-долу „Помнете вашите наставници, които са ви проповядвали словото Божие, и, като имате пред очите свършека на техния живот, подражайте на вярата им“ (Евр. 13:7), което ни дава още една причина да помним.

Защото миналото ще бъде винаги неразгадано, ако за него не се говори с неподправените и достоверни изрази на езика на архивния документ или на общите места от историческата памет.³

Предистория

Такива страдалци за вярата – кръвни и безкръвни, за които историята слабо или малко помни са: архимандрит Иринеи – изгорен жив, йеромонах Паладий – запален жив; отец Лука Юруков – рязан парче по парче, изчезнал безследно; отец Константин Бъчваров – садистично изтезаван и разчленен; отец Петър Дивизиев – убит с кирка в главата; отец Рафаил Раев – заровен жив в яма с умрели животни и надупчен с шило в гърба, за да не избяга; отец Стефан Тафров, умъртвен на 6 октомври 1944 г. по особено жесток начин (тялото му било извадено от планинска река, оглозгано от кучетата); отец Евстати Пандурски (Витошки) – изчезва безследно, веднага след 9.IX.1944 г.; както и още 20 свещеника – от Софийско, пребити с тояги, като: отец Василий Дочев, отец Христо Стоименов, отец Иван Дреновски, Никола поп Тасев и др. Застреляният на 8.X.1948 г. митрополит Борис Неврокопски няма все още прослава. Врачанският митрополит Паисий, подложен на нечовешки мъчения в затвора, заедно с бъдещия патриарх Кирил: двамата са яздени като магарета и са принуждавани да лъскат тоалетните.⁴

³ Чурешки, С. *Православието и комунизмът в България 1944-1960 г.* София: Издателство „Просвета“, 2004 [Chureshki, S. *Orthodoxy and Communism in Bulgaria 1944-1960*, Sofia: Prosveta Publishing House, 2004], 9

⁴ Стойков, Ст. „Комунистите яздели свещеници като магарета, карали ги с брадите си да мият нужниците“. Публикувано на: 20.07.2021, посетен на: 02.10.2024

Такива са също и битият в ареста епископ Николай, по онова време ректор на Софийската духовна семинария; архимандрит Йосиф, секретар на Св Синод; протосингел на Доростоло-червенска митрополия Василий, изпратен в лагер заради дочута критика; изчезналия безследно през 1948 г. протосингел архимандрит Мирон, чиято единствена “вина” била, че искал да възстанови организация „Християнски братства“, както и свещеник Михаил Лазаров Попов от с. Пожарево, а също така и много други духовници, изтезавани от комунистите през тази епоха.

Все си мисля, че през 90-те години на XX в., все още е можело да бъдат възстановени някои от историите, т.е. липсващите парчета от пъзела, който днес се опитваме да подредим – поне на една по-голяма част от духовниците, тъй като спомените на хората, които са били свидетели или преки участници в процесите – съвестта им е можела да проговори, при един правилен подход от страна на църква и държава. Нали по това време управлява правителството на СДС с министър-председател Иван Костов, а някои от епископите на БПЦ по това време са дори депутати от това правителство.

Кой е свещеник Михаил Апостолов Ананиев Янков (Влашки)?

За свещеник Михаил Апостолов Ананиев Янков се знае малко или почти нищо. Той е преследван и наблюдаван от Държавна сигурност повече от 12 г., а накрая е осъден на смърт чрез разстрел, по линия на „БАНДИТИЗЪМ“.

Той е роден на 18. IV. 1899 г. в с. Овчарци, Дупнеца, българин, женен, с пет деца. Баща му Апостол Янакиев е роден в с. Загоричани, Костурско, Егейска Македония. Да, това е същото с. Загоричани, където на 25 март (7 април нов стил) 1905 г., са изклани 52 мъже и момчета, и 7 момичета и жени, сред които и селския поп Стефан Николов. С кмета на селото и дъщеря му общият брой на убитите наброява 62 души – българи, християни. Кланетата са извършени от андартските чети, съвместно с турски войскове части.⁵

[Stoykov, St. „*The Communists Rode Priests Like Donkeys, Made Them Clean Toilets with Their Beards.*“ Published on: 20.07.2021, accessed on: 02.10.2024] <https://www.168chasa.bg/article/9986589ки>

⁵ Вж. повече: Свещеноиконом Григорий. Илюстрация Илинден XIV (151). Издание на Илинденската организация, 1944 [Fr. Grigoriy. *Illustration Ilinden XIV (151)*. Pub-

Апостол Янакиев се преселва в Румъния, където първоначално се присъединява към четата на Ботев, но не минава Дунава. Участва като опълченец в боевете на връх Шипка (връх св. Никола). Сподвижник е на редица войводи от това време. След това известно време живее в с. Рила, но когато умира жена му, той се оженва за Катерина Христова – майка на отец Михаил, и се премества в с. Овчарци⁶.

Михаил Апостолов произхожда от незаможна семейство. Има четири братя и една сестра – (умира още като дете). Завършва прогимназия, която (обхваща V-VIII клас). Още от малък заедно със семейството си, работи земеделие, а през 1930 г. отива в Рилския манастир. Две години – до 1932 г. работи там като горски работник. През 1933/34 г. е домакин в манастирския метох в Дупнеца. През 1935 г. се запознава с дядо Борис, който по това време вече е Неврокопски митрополит. Митрополит Борис издейства разрешение от Синода, за да може Михаил Апостолов да разпространява религиозна книжнина, икони и кръстчета сред населението в Софийско, Самоковско, Петричко и на други места. Също така през летните месеци събира билки, бере малини и горски плодове, за да докарва допълнителни доходи за семейството. Две години – през зимите на 1939/40 г. събира помощи в Дупнешка околия, както и за сиропиталището в същия град. В много близки отношения е с архимандрит Калистрат, както и с дядо Борис Неврокопски (+1948).⁷ През 1944 г. църковният псалт Михаил

lished by the Ilinden Organization, 1944], 4; Патеров, Илия Г. „Загоричани“. София: Издание на Загорицкото дружество „Илинден“, 1930 [Paterov, Iliya G. *Zagorichani*. Sofia: Published by the Zagorichani Society „Ilinden“, 1930], 2-8.

⁶ Протокол за разпит на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСР-СБНА II съд., а.е., 206, т.2, л. 154 [Interrogation protocol of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 154].

⁷ Справка за свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСР-СБНА, III раз. а.е. 97, л. 35; Характеристика на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСР-СБНА, II съд.1 а.е., 206, л. 127; Постановление за преминаване на ОНД „ЗВЕР“ в „ЛАР“, заведено на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСР-СБНА III раз, а.е., 95, л. 159 (Кн) [Report on Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 97, sheet 35; Character reference for Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of

Апостолов е ръкоположен за дякон от дядо Борис, а на 14.VIII. с.г. е ръкоположен и за свещеник от екзарх Стефан. Изпратен от дядо Борис на енорийска служба първоначално в с. Куманич, Драмско, обаче след два-три дни е извикан от дядо Борис и назначен за енорийски свещеник на Дупнешките села Тополница и Делян.⁸ Има вероятност свещеник Михаил Апостолов, тъй като е родом българин – от област македония, да е изявил желание да бъде ръкоположен за свещеник и изпратен именно там, подобно и на други свещеници, за да помогне по организацията и конституирането на Струмишко-Драмска епархия на новоприсъединените земи, т.е. в старите поселища на българите. Такова например е прошениято на свещеник Сотир Димитров, роден в с. Кърликъой, Серско, свещеник Иван Хр. Панковски, свещеник Христо Димитров от с. Цапариво . През 1943/44 Св. Синод взема решение във връзка с изпращането в „новите епархии“ за командироване на допълнителни свещеници. Различното в случая е, че избора за тяхното командироване става „чрез жребии“. Митрополит Борис полага огромни усилия да намери и задържи на редовна служба в епархията достойни свещеници. Както казва: „По-добре е да има свещеници българи с духовни качества: вяра, благочестие, родолю-

the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, subdivision 1, archival unit 206, sheet 127; Decree on the transfer of the ONA "ZVER" to "LAR", filed under the name of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 95, sheet 159 (classified)].

⁸ Заключение за сваляне на ЛАР „ЗВЕР“, заведено на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДРСБНА III раз а.е. 95, л. 159-162; Протокол за разпит к... II съд., а.е., 206, т.2, л. 127, 154, 155., Характеристика на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДРСБНА, II съд., а.е., 206, т. 2, л. (107) [Conclusion on the termination of LAR "ZVER", filed under the name of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 95, sheets 159-162; Interrogation protocol [...] II Investigative Division, archival unit 206, volume 2, sheets 127, 154, 155; Character reference for Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet (107)].

бие, отколкото, ако ги няма“.⁹ А свещеник Михаил Апостолов напълно отговаря на това описание.

Михаил Апостолов има жива връзка с Рилския манастир и вече като свещеник продължава по всякакъв възможен начин – легален и нелегален – да поддържа топли отношения с монасите Наум, Евлогий и Неофит, като ги снабдява с продукти от първа необходимост, с ясното съзнание, че тези негови действия могат и ще допринесат за утежнение и на без това тежкото му положение.¹⁰ Постоянно организира поклоннически пътувания на младежи и възрастни до Рилския манастир, с цел да поддържа вярата сред населението жива.¹¹ Събира и раздава на бедни хора дрехи и пари, които отделя от свещеническата си заплата (при положение, че има 5 деца, а семейството му не е от най-заможните) в селата Самораново, Тополница, Сапарева Баня, Гюргево и околия, Бистрица и др.¹²

Всъщност, свещеник Михаил Апостолов подозира, че е наблюда-

⁹ Николчев, Д. История, устройство и управление на Струмишко-Драмска епархия (Беломорски дял, 1941 – 1942) и Драмска епархия (1943 – 1944) през прочита на архивни документи. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020 [Nikolchev, D. *History, Structure, and Governance of the Strumitsa-Drama Diocese (Aegean Region, 1941–1942) and the Drama Diocese (1943–1944) through the Lens of Archival Documents*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2020], с. 60-63, 68, 71-72.

¹⁰ Предварително следствие в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, III раз а.е., 97, л. 136, 137, 142.; Донесение от агент „Вълчан“ за свещеник Михаил Апостолов. К. III раз., а.е., 97, л. 136 + гръб [Preliminary investigation in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 97, sheets 136, 137, 142; Report by agent “Valchan” concerning Priest Mikhail Apostolov. Classified, Fond III, archival unit 97, sheet 136 (front and back)].

¹¹ Донос от агент „Вълчан“ за свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд., а.е., 206, т.2, л. 126 [Informant report by agent “Valchan” concerning Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 126].

¹² Протокол за разпит на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 2, л. 156 [Interrogation protocol of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 156].

ван и следен, но не предполага, че хората, на които споделя и доверява, ще се окажат доносници, и едни от най-близките му хора. С брошурката под ръка, със съвети и молитви, свещеник Михаил Апостолов – като един Апостол – обхожда надлъж и нашир селата в околията. Той не воюва срещу човека, а срещу неверието на човек. Той не мрази, а прави добро на онези, които го мразят, благославя ония, които го проклинат, и се моли (дори, когато е в затвора) за ония, които го обиждат и гонят (Вж. Мат. 5:44)¹³.

Годината на ръкополагането му за свещеник обаче, ще съвпадне с времето, когато войнстващите атеисти са вече на власт. Полуграмотни партийни секретари и агитатори започват да обикалят градове и села, за да разпространяват в сказки новата „вяра“ и „рече безумец в сърцето си: Няма Бог“. Развратиха се човеците, извършиха гнусни дела; няма кои да прави добро. Тогава Господ от небесата с внимание погледна към синовете човешки, за да види има ли кой да разбира, да търси Бога“ (Пс. 13:1-2).

Защо свещеник Михаил Апостолов не беше убит по примера на стотиците други духовници, а влиза в полезрението (официално) на ДС чак през 1948 г.?

Можем само да гадаем, но един от възможните отговори е факта, че свещеник Михаил Апостолов не е членувал в никоя политическа организация преди 9.IX.1944 г., единствено като поляк (до тази година) бил привърженик на „фашистката“ власт. Движи се в „безразлична среда“ и няма прояви от политически характер. Член е (за кратко) на СНМ – Съюз на народната младеж, обаче не взема участие в организацията. Винаги реагира остро на прогресивното движение и се очертава като „непоправим религиозен фанатик“¹⁴ – каквото и да оз-

¹³ Свещеник Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“ от 23. II. 2020 г. [Priest Mihail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – Documentary Series of BNT „Path to Golgotha“ from February 23, 2020] <https://m.youtube.com/watch>.

¹⁴ Архив на АКРДОПБГДСРСБНА, III раз., а.е. 97, л. 1 [Archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 97, sheet 1].

начава това¹⁵. Известно е, че до 1948 г. свещеник Михаил Апостолов се „разбира добре“ с Народната власт, след което започват някои недоразумения.¹⁶ Да отбележим само, че през 1948 г. започва провеждането на т.нар. втори Народен съд. Тоест, за всички онези клетници, които са били пропуснати при първата чистка от 9.IX.1944 г. до 16.III.1945 г.¹⁷ Тогава е убит и дядо Борис Неврокопски. Втората, по-вероятна и основна причина, според мен, е огромния авторитет, който свещеник Михаил има сред обществото все още. Не е удобен, но го търпят поради някаква причина.

Първият контакт на новия селски свещеник с болшевиките е малко след 9 септември, когато партизаните започват да грабят и рушат Църквата „Св. Никола“ в с. Тополница¹⁸, в която той служи, а намесата от негова страна, предотвратява до голяма степен своеволията. Няма

¹⁵ Непринадлежността към никаква партийна организация и неучастието в процесите на никоя организация преди 1944 г., не е гарант за запазването на живота, тъй като и десетки други духовници, също нямат принадлежност към партийни организации, но намират смъртта си, както знаем – по изключително мъчителен начин. Ще приведем и още един пример, но този път от „Обвинителния акт“ на свещеник Михаил Апостолов, за да видим, че тази „добра характеристика“, която има да този момент не може да му запази живота. Нито свидетелските показания, нито отличната характеристиката, която дава за него архимандрит Серафим – началник на културна-просветния отдел на Св. Синод по това време, с цел да облекчи участието му, не подобряват положението му, което показва едностранчивост и тенденциозност на обвинението и въобще към духовенството изобщо. Вж. *Обвинителен акт* в архив на АКРДОПБГДРСБНА II съд., а.е., 206, т. 1, л. 158, 169 [Indictment in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheets 158, 169].

¹⁶ Съдебно дело в архив на АКРДОПБГДРСБНА, II съд., а.е., 206, т. 2, л. 160 [Court case in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 160].

¹⁷ Свещеник Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“ от 23. II. 2020 г., част 1 [Priest Mihail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – Documentary Series of BNT „Path to Golgotha“, Part 1, from February 23, 2020]. <https://m.youtube.com/watch>. Интервю със Стефан Чурешки.

¹⁸ Църквата притежава уникални стенописи. Изографисана от представители на Галичко-реканската (Дебърска) школа на известния зографски род Минови (Милош Яковлев заедно с Марко Минов) през 1883 г. Димитров, В. Зографите от фамилия Бундовци (Минови) от Галичник и техните творби в България. – Патримониум. мк., №7-8, София: Издава „Нов български университет“, 2010 [Dimitrov, V. *The Icon*

как проявата му да не е забелязана още през тази година. Но както споменахме „неудобен е, но го търпят“. Свещеник Михаил Апостолов започва да реагира по-остро и да влиза в открити сблъсъци с комунистите около 1955 г., когато председателя на съвета Владимир Начев е сменен от Асен Динев. Оттогава започват открито и преднамерено да се преследват хората в селото, които ходят на Църква. Подиграват се и с него: дърпат му брадата, осмиват го; наричат го с неприлични думи („нашия дрът пръч“, „нашия обесник“ и пр.)¹⁹ Свещеник Михаил Апостолов понася всички хули и посегателства към личността му („подобно на агне, водено на клане, и като овца, която пред стригачите си не издава глас, така и Той не отвори устата си“ (Исая. 53:7)), но, когато това се отнася до вярата му, свещеник Михаил Апостолов е огнен изповедник (подобно на Христос, прогонва търговците от храма (Мат. 21:12-13))²⁰ – както свидетелства архимандрит Сергей Язаджиев²¹. Свещеник Михаил Апостолов се чувства задължен да запознае Негово Светейшество Кирил, Патриарх Български и митрополит Софийски и Пловдивски за състоянието на енорията му. Затова през 1955 г. му пише писмо. От редовете в писмото виждаме, че хората се преследват, защото ходят на Църква, че младите двойки, на които предстои брак са заплашвани да не взимат благословение от Църквата, същото се случва и по отношение на кръщенията. Председателят на общинския народен съвет събира всички хора, за които е известно, че ходят на Църква в кметството и ги предупреждава. Разтурва се и певческия хор. Всеки ден се пропагандира по радиоточката, че моралният упадък е плод на Църквата. Ограбват се и се чупят иконите

Painters of the Bundovci (Minovi) Family from Galičnik and Their Works in Bulgaria. – Patrimonium.mk, No. 7-8, Sofia: Published by New Bulgarian University, 2010], 455.

¹⁹ Протокол за разпит на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСР-СБНА, II съд., а.е., 206, т. 1, л. 144 [Interrogation protocol of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheet 144].

²⁰ Текст, който се чете всяка година на Велики понеделник през Великия пост на Страстната седмица (наречена още седмица на страданията) е последната седмица от земния живота на Исус Христос.

²¹ Свещеник Михаил и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“ от 23. IX. 2020 г., част. 2 [Priest Mihail and Archimandrite Kalistrat – Documentary Series of BNT „Path to Golgotha“, Part 2, from September 23, 2020]. <https://m.youtube.com/watch>.

на параклиса, който се намира въвн от селото. Всичко това принуждава християните да се причастяват, венчават и кръщават тайно²².

Свещеник Михаил Апостолов не се спира дотук, той пише опровержителни писма до редакциите на няколко вестника, по повод на това, че в тези вестници се чете, че християнството е опиум, а Христос не съществува. Той пише писмата по адрес на авторите на статиите най-различни думи, като ги нарича „безбожници“, „изменници на род и Църква“ и др. Това са някои си Б. Босев²³, който има текст на тема „Няма Бог“, поместена във в-к „Софийска правда“, бр. 6 от 14. II. 1958 г., д-р Петков, който твърди, че „Науката отдавна е доказала, че няма бог“, поместена във в-к „Народно дело“, бр. 10 от 8. III. 1958 г. Пише също така и до редакциите на вестниците „Народна младеж“ – до някой си Първанов; до „Отечествен фронт“ и „Работническо дело“. Пише и до вестник „Правда“, бр. 6 от 14. II. 1958 г. Самият той издава брошурка „Има Богъ“. Писмата, които пише не са с анонимен характер, а се подписва под всяко едно от тях²⁴.

Няма как това дискредитиране и публично разграничаване на

²² Съдебно дело в архив на АКРДОПБГДСРСБНА II съд., а.е., 206, л. 138, 139 и 140 [Court case in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, sheets 138, 139, and 140].

²³ Б. Босев е преподавател в семинарията на гара Черепиш, манастир „Успение Богородично“. Б. Босев е вероятно псевдоним, зад който се крие и пише статии във вестниците. Баща му и дядо му са били свещеници. Протокол за разпит в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд., а.е., 206, т. 1, с. 169 [Interrogation protocol in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, page 169]; Босев, Б. Как станах атеист (Разказ на бивш свещеник), София: Печатница „Профиздат“, 1959 [Bosev, B. *How I Became an Atheist (The Story of a Former Priest). *Sofia: Profizdat Printing House, 1959], 81.

²⁴ Вж. Свещеник Михаил и архимандрит Калистрат – Документална..., част 1 II съд. а.е., 206, т. 1, л. 145; Протокол за разпит на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд., а.е., 206, т. 2, с. 160, 169, 298 [Priest Mikhail and Archimandrite Kalistrat – Documentary..., part 1, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheet 145; Interrogation protocol of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, pages 160, 169, 298].

свещеник Михаил Апостолов, по отношение на „народно-демократичната“ власт, да не е подразнило ръководителите. По нареждане на председателя на съвета Асен Динев, заедно с председателя на новосформиращото (1956 г.) се тогава ТКЗС, започва разграждане оградата на гробищния парк и същите стават пасбище, а с отнетите камъните, се строи кантар за ТКЗС-то. След вандализната свещеник Михаил Апостолов почиства гробището и засажда тополки, за да не пустее мястото, но през нощта всички дръвчета са извадени.²⁵ Пише и до околийския съвет, но без никакъв резултат. Именно тогава той влиза в полезрението (официално) на Партията, с обвинение, че е „вражески настроен към прогресивната нова власт“. Това е времето, когато свещеник Михаил Апостолов става „интересен“ за службите. Чупят се кръстове, поругават се икони, но освен на свещеника, като че ли на никого друго това не създава никакво неудобство.²⁶

Болшевиките не само че нямат елементарно отношение към свещеническото достойнство на свещеник Михаил, но празният им ум не би могъл да достигне до въпроси като: „Защо не трябва да го правят?“, „Защо трябва да се пази авторитета на свещеника и да не се сквернят образите на Божийте угодници?“, „Защо да не поругават Честния и Животворящ Кръст Господен?“ Защо? Защо да не...?

След всички тези събития, свещеник Михаил Апостолов прави една неблагоразумна, бих казал – детска постъпка – от доброта, породена от дълбоката му вяра и християнска загриженост към пасомите (през 1956 г.), която ще доведе вече и до активирането на службите.

²⁵ Мотиви по делото на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСР-СБНА, II съд., а.е., 206, т. 1, л.164+гръб; В архив АКРДОПБГДСР-СБНА на II съд, а.е., 206, т. 2, 10 [Motives in the case of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheet 164 (front and back); In the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 10].

²⁶ II съд. а.е., 206, т. 1, л.144; Протокол за разпит в архив на АКРДОПБГДСР-СБНА, II съд., а.е., 206, т. 2, л. 170 [Fond II, archival unit 206, volume 1, sheet 144; Interrogation protocol in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 170].

Но това негово действие, плюс писмата до редакциите, е само претекст, разбира се, за задържането му през 1958 г. Той пише (анонимки)²⁷ заплашителни бележки до председателя на ТКЗС-то – дедо Нове Алексов Кацарски, заради оскверняването на гробищния парк. Тези анонимки и три позива свещеник Михаил Апостолов пише, когато започват да вадят и поругават кръстовете на гробовете²⁸. Пише – от името на „Председател на околийското освободително движение“, като мисли, че все пак това може да стресне и пробуди съвестта им: че тези безбожници ще се уплашат и ще оставят намира църквата, заедно с гробищния парк. Но това не се случва, разбира се! Затова отец Михаил изпраща втори плик до Нове със съдържание: „Нове, чуй, задължен съм от Околийския ръководител на „Освободителното движение“ втори път да ти съобщим – стига яде народа – внимавай“. В горния ляв лист има сложен печат изобразяващ корона. Има и позиви със заглавия: „БЗНС – ние обвиняваме Кремъл...завършва с думите – единни в страданията ни под комунизма“, „Нове дай си оставката – внимавай“, „Десет правила за добрия комунист и завършва – никога не показвай страх от бъдещето, което народа ти готви“ и „Българо-съветската дружба е първа на комунистическата експлоатация, като завършва с думите – българския дух е побеждавал и пак ще победи! С второто писмо целта е постигната. Нове е поуплашен, но вместо да преустанови разграбването на гробищния парк, той се обръща към органите на властта – народната милиция и ДС.²⁹

В полезрението на „ГОЛЕМИЯ БРАТ“

Свещеник Михаил Апостолов е разкрит, т.е. той сам си признава за анонимките и позивите, хвърлени в двора на Нове. Веднага е подведен под отговорност, като организатор на въоръжена група заедно

²⁷ Забележете! Всички писма, които пише до редакциите на вестници, имат неговия подпис в края, т.е. не са анонимни, но афишите до председателя на ТКЗС са с изменен почерк и анонимни. Според мен, той вече е знаел с какви хора си има работа, но това не го спира да ги избличава. Напротив!

²⁸ II съд, а.е., 206, т. 1, л. 145, 146 [Fond II, archival unit 206, volume 1, sheets 145 and 146].

²⁹ Протокол за разпит в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд., а.е., 206, т. 2, л. 170-171, л. 295-296 [Interrogation protocol in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 170-171 and sheets 295-296].

с още шест души, за сваляне на Народната власт. Всъщност свещеник Михаил Апостолов е вече в процес на разработка от страна на Службите.

Групова активна централизирана р-ка „ЗВЕРОВЕ“ възниква на 5.VI.1953 г. по повод получени агентурни данни, че в Радомирско и Ст. Димитровска околия се изгражда контрареволуционна организация, която поддържа връзки с нелегални, вражески елементи „горяни“ – изменници на Родината. Обектите, които са прикачени към тази разработка са: Свещеник Михаил Апостолов, Свилен Бабунски, Илия Бабунски и Йордан Йорданов. По данни на агентите „Алексей“ и „Соколов“ организацията поддържа връзки в София с лицето Ганчо Георгиев, бивш офицер от военноморския флот, който ги поддържа с парични средства и с оръжие, а при случай на провал ще им осигури прехвърлянето зад граница. В последствие, по разработката се получават данни и от агентите „Беленски“ и „Михал“, Вълчан“ и „Винаров“. На няколко пъти се провеждат и „разпити на тъмно“ със заподозрените³⁰.

От проведения „разпит на тъмно“ през 28.IV.1954 г. на един от прикачените до свещеник Михаил Апостолов доносици (името е скрито (задраскано с маркер) от Комисията по досиета), се вижда, че той е излъгал ДС и категорично се разграничава от донесенията си, направени през 30.III.1953 г., върху чиито доноси всъщност се образува разработката „ЗВЕРОВЕ“. Той заявява, че всичко написано по-рано от него е една „измислица“ и че не знае за „съществуването на нелегална престъпна организация“. Всичко, което съм казал „не е верно, всичко от край до край“.³¹

В постановление от 27.V.1954 г. на зам. началника на МВР ст. лей-

³⁰ Заключение на прокуратурата в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, III раз., а.е., 97, л. 1-4, 75 (Кн) [Conclusion of the Prosecutor's Office in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 97, sheets 1-4, 75 (classified)].

³¹ Протокол за разпит на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, III раз., а.е., 97, л., 57-58 + гръб [Interrogation protocol of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 97, sheets 57-58 (front and back)].

тенант Петър Станчев, по повод р-ка „ЗВЕРОВЕ“, водена па линия на „БАНДИТИЗЪМ“ – още веднъж се установява, че „няма изградена нелегална въоръжена организация за сваляне на властта в Ст. Димитрово и радомирска околия, групата не поддържа връзка с нелегални, а при направените обиски не са намерени оръжия на склад, както твърди агент „Соколов“. Затова на 10.VI.1954 г. групова активна р-ка „ЗВЕРОВЕ“ е свалена от отчет като: свещеник Михаил Апостолов е взет на – лична активна разработка по линия на Духовенството под псевдоним „ЗВЕР“, а другите лица са свалени от отчет окончателно³².

Намеренията на комунистите са пределно ясни. Видяхме, че контрареволуционна група, образувана с цел – сваляне на властта, не съществува. „Всичко е лъжа“, както признават агентите. И въпреки признанията, въпреки данните, които са изнесени по повод образуването на престъпна група, мероприятията срещу свещеник Михаил Апостолов не спират. Напротив!

През 1954 г. на свещеник Михаил Апостолов Ананиев е заведено ОНД – оперативно наблюдателно дело „ЗВЕР“, което само след няколко месеца ще премине в „ЛАР“ – лична агентурна разработка. Делото е утвърдено на 25.IV.1958 г., по повод на това, че органите на властта разполагат с нови агентурни данни за свещеник Михаил, който поддържа връзка с нелегални, а именно с изменника на Родината Костadin Янков Попов. Въпреки липсата на категорични доказателства, както видяхме при първата разработка, ДС продължават да настояват. Щом като „отпада“ уличаването в „Бандитизъм“ защо да не се опита с обвинение – връзки с „изменници на Родината“, ако пък и тези обвинения не издържат, ще се измисли нещо друго тогава, дори и това да противоречи на Конституцията от 1947 г.³³

От донесенията на „Беленски“, „Соколов“, „Винаров“ и „Величков“

³² Постановление на Съда в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, III раз., а.е., 95, л. 1-2 (Кн) [Court decree in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 95, sheets 1-2 (classified)].

³³ Разработка на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 2, л. 168-169 [Case file on Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 168-169].

е видно, че свещеник Михаил Апостолов е религиозен фанатик и държи за религията. Години наред раздава книги с религиозно съдържание сред учениците в с. Делян и проповядва сред населението като говори, че има Бог и такива неща. Събира ученици от близките села и раздава книги – Жития на светиите, а през 1955 г. разпространява катехизиси сред младежите. Разпространява още и сп. „Духовна култура“, книгата „Майка Богородица“ от Чилингиров и История на Българската църква“. На събрание през 1954 г., проведено в с. Овчарци, спори и изобличава партийни ръководители.³⁴ Отправя хули по адрес на СССР и към отговорни партийни кадри като ги нарича с най-обидни думи: „читаци, въшкари, **които** почерниха народа“. Продължава да пише изобличителни писма срещу партийни ръководители. Задава провокативни въпроси на лектори и хвърля упреци по адрес на БКП. Подпомага шпиони на властта. Притежава оръжие и радиостанция. Говори, че скоро ще дойдат англичаните и американците да освободят България от „Червения дявол“. Всъщност доноса, че притежава оръжие, ще даде повод ДС да се върне към първоначалното обвинение в „БАНДИТИЗЪМ“, а това, че притежава радиостанция, с която да предава данни по радио „Свободна Европа“, скрита в едно от кубетата на Църквата (църквата „Св. Николай“, в която служи изобщо няма кубета!), и да поддържа връзки с нелегални, ще доведе и до арестуването му като организатор и ръководител на революционен въоръжено група за сваляне на властта³⁵.

³⁴ Донос за свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 2, л. 168-169 [Informant report concerning Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 168-169].

³⁵ План за провеждане на агентурно оперативни мероприятия по ОНД „Звер“ в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, III раз., а.е., 95, л. 130, 159, 160, 161 (Кн); Справка от проучване на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, III раз., а.е., 97, л. 35 (Кн). Протокол за разпит на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд., а.е., 206, т. 2, л. 8, 147; Постановление за обвинение на свещеник Михаел Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 2, л. 100.; Следствено дело в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II сл. Д., а.е., 16, т. 1 л. 188 [Plan for the execution of agent-operational measures under the ONA “Zver” in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 95, sheets 130, 159, 160, 161 (classified);

„Път към Голгота“

На 23.IV.1958 г., свещеник Михаил Апостолов е извикан от органите на реда като е проведен един от поредните разпити на „тъмно“, след това е освободен. Предупреден да не буни повече народа. Няколко дни по-късно – на 4.V. с.г., е арестуван по време на Литургия в църквата на с. Делян, където служи, качен със сила в два джипа и откаран на някъде. Спомените на Светлана Златарска за свещеник Михаил Апостолов, когато е едва на 7 год., по повод – задържането му – са меко казано потресаващи. Какво ли е преживяло едно 7 годишно момиче, виждайки своя свещеник: качен на една каруца, вързан на дървен стълб с вериги през гърдите – бит, скубан по брадата и косата, разкарван през цялото село като някакво животно.³⁶

Интересен е факта, че свещеник Михаил Апостолов, в продължение на два дни след неговото арестуването, е в неизвестност. Едва на 6.V.1958 г. се появява в милицията. Тогава е направена диктилоскопната регистрация, т.е. снемането на пръстови отпечатыци.³⁷ Остава

Background report from the investigation of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 97, sheet 35 (classified); Interrogation protocol of Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 8 and 147; Decree of indictment against Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 100; Investigation case file in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Investigation Department II, archival unit 16, volume 1, sheet 188].

³⁶ Отец Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – Документална поредица по БНТ „Път към Голгота“, част 2 [Father Mikhail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – Documentary series on BNT „The Road to Golgotha“, part 2].

³⁷ Заповед за арест на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГД-СРСБНА, II сл.д., а.е., 206, т. 1, л. 80 и т. 2, л. 152,153; Спомени на децата му – В: свещеник Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“ от 20.III.2020 г. [Arrest warrant for Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Doc-

загадка къде се е намирал и какво е ставало с него от 4-ти до 6-ти с. г. Никой от близките му не знае, а и той никога не говори за това дори и със семейството си. Да не пропуснем да отбележим, че едно от първите му задържани на свещеник Михаил Апостолов е на дата 20.V.1958 г.³⁸

В разглеждане на материалите по следственото дело № 91 от 30.V.1958 г., водено от Йото Йотов, следовател при отдел на ДС, постановява свещеник Михаил Апостолов да бъде привлечен в качеството на обвиняем по чл. 70, ал. 1 на основание чл. чл. 91, 92 от НК в това, че „От няколко години насам е ръководител на нелегална въоръжена контрареволуционна група, посветила се за цел да се бори срещу народната власт за свалянето ѝ“.³⁹

На 18.VII.1958 г. Йото Петков, следовател при отдел ДС, пре-разглежда още веднъж събраните данни по дело № 91 и постановява, че събраните данни по делото изобличават свещеник Михаил Апостолов в: „Разгласяване на обиди и клеветнически твърдения, които имат за цел да уронват достойнството на българския народ и НРБ. Изпращане на анонимни заплашителни писма на местни стопански ръководители, както и позиви с вражеско съдържание. Говорене на неверни твърдения, за да внесат смущение и недоверие в стопанския живот и мероприятията на властта“ по чл. 83 ал. I, 88 и 211 от НК.⁴⁰

uments and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Investigation Department II, archival unit 206, volume 1, sheet 80 and volume 2, sheets 152, 153; Recollections of his children – In: Priest Mikhail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – Documentary series on BNT „The Road to Golgotha“, aired on March 20, 2020].

³⁸ Заповед за задържане на свещеник Михаил Апостолов в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II сл.д., а.е., 16, т. 2, л.188 [Detention order for Priest Mikhail Apostolov in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Investigation Department II, archival unit 16, volume 2, sheet 188].

³⁹ Постановления за привличане на обвиняем в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд., а.е., 206, т. 2, л.99, 122 [Decrees for bringing charges in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 99 and 122].

⁴⁰ Постановление за привличането в качеството на обвиняем в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд. а.е., 206, т. 2, л. 100 [Decree for bringing charges as an accused

На делото е даден ход на 22 и продължава до 24.VII.1958 г., гледано е от Софийския окръжен съд. Приложен е и графологичен анализ, с които се цели да се докаже, че анонимното писмо, което е представено като доказателство в съда, е писано от свещеник Михаил Апостолов. Анализът обаче показва друго. Няма сходство на съдържанието на писмото с почерка на свещеник Михаил Апостолов.⁴¹ Писмото е написано с един разлят, неграмотен почерк, без пунктуации, а почеркът на свещеник Михаил Апостолов е обработен и стегнат. Човек, който пише статии и писма до вестници, издава брошури и т.н. По делото са привлечени общо шестима, на които е повдигнато обвинение в „БАНДИТИЗЪМ“. Връщат се на първоначалното обвинение, въпреки че нямат доказателства за образуването на такава престъпна група. На първо място, като ръководител и организатор на организацията е уличен именно свещеник Михаил Апостолов. Присъдата е произнесена на 24.VII.1958 г.⁴² Всички се признават за виновни и молят за милост. По отношение на вината: свещеник Михаил Апостолов като вдъхновител на групата и обществено опасен елемент⁴³, е осъден на

in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 100].

⁴¹ Следствено дело в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II сл. Д., а.е., 16, т. 2, л. 122 [Investigation case file in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Investigation Department II, archival unit 16, volume 2, sheet 122].

⁴² Следствено дело в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II сл. Д., а.е., 16, т. 2, л. 123.; Обвяване на решението на съда в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 2, л.159 [Investigation case file in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Investigation Department II, archival unit 16, volume 2, sheet 123; Pronouncement of the court's decision in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheet 159].

⁴³ Обвинителен акт в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 1, л. 69 [Indictment in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheet 69].

смърт чрез разстрел и конфискуване на цялото имущество, по чл. 70 ал. I от Наказателния кодекс. На смърт е осъден и Иван Серафимов. На останалите са дадени присъди от 5 до 15 г. лишаване от свобода и парични глоби в различен размер. Отец Михаил Апостолов е подведен под отговорност и по чл. 88 от НК и по чл. чл. 210 и 211 от НК. По отношение на писмата, които е трябвало да предаде по радио „Свободна Европа. Адвокатът на свещеник Михаил Апостолов Дюкеменджиев оспорва и се опитва да смекчи присъдата на доживотен затвор по чл. 36 т. 2 от НК, но без успех. Присъдите са произнесени.⁴⁴ В името на народа: ВИНОВНИ. Съдът признава присъдата на подсъдимите свещеник Михаил Апостолов Анакиев в това че: „от 1955 до 1958 г. в Ст. Димитровска околия са образували група, която си поставила за цел да събори, подрови или отслаби народнодемократичната влас в НРБ, чрез преврат, терористически действия или общепасни престъпления, като при това групата е била въоръжена, поради което и на основание чл. 70 ал. I във връзка с чл. 35 и 99 от НК, ги осъжда да изтърпят всеки един по отделно наказание – СМЪРТ ЧРЕЗ РАЗСТРЕЛВАНЕ, с лишаване от правата по чл. 28 от НК за винаги и конфискация на цялото им имущество“⁴⁵.

Мотивите на съда са следните: След 9.IX.1944 г. „народната власт“ иззе фабрики, банки, мини и др., експроприра едрата градска собственост и предаде средствата за производство от ръцете на капиталистите в ръцете на работниците и трудещите хора. Премахна се всякаква експлоатация от човек на човек и с всеки изминал ден се подобрява все повече културно и материално благосъстояние на трудещите се. Със своите речи и действия против мероприятията на народнодемократичната власт свещеник Михаил Апостолов, се опитва да върне селяните към предишната им изостаналост. Насаждането на рели-

⁴⁴ Обявяване на решението на съда в архива на АКРДОПБГДРСБНА, II съд. а.е., 206, т. 2, л. 159-161+гръб [Pronouncement of the court's decision in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 159-161 (front and back)].

⁴⁵ Присъда в името на народа в архив на АКРДОПБГДРСБНА, II съд. а.е., 206, т. 2, л. 162-163+гръб [Judgment in the name of the people in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 162-163 (front and back)].

гиозни чувства сред младежите е опит да руши делото на Партията. Посегателствата и обидите, за които той твърди, че му били нанесени от партийни ръководители, оформят вражеско настроение в него. Затова от 1955 г. до 1958 образува и ръководи престъпна група с цел събаряне и отслабване на народната власт, чрез преврат, терористични действия и др. Като най-учен и авторитетен човек, всички членове на групата го слушат и подчиняват. Провежда също активна агитация против образуването на ТКЗС. Свещеник Михаил Апостолов говори, че селяните били експлоатирани, че участието в ТКЗС води до мизерия и робство, че трябва да идват в Църквата, за да си починат от работата в стопанството. Пише анонимни писма и позиви като унижава с обидни думи наши ръководители. Говори, че „Българо-съветската дружба е само един параван на Москва за експлоатация на народа“ За целта контрареволуционната групата се снабдява с оръжие: карабина „Манлихер“, пушка „Мартина“, още една бойна пушка, 3 бомби, 142 броя патрони, каменарски взрив, пердит, бокфордов фитил, капсули и една радиостанция, по която да предава съобщения до радио „Свободна Европа“⁴⁶. Това е много арсенал!

Всъщност, намерените оръжия при щателните обиски, извършени в домовете на заподозрените; при направена експертиза от оръжеен специалист потвърждават, че това са оръжия, които не могат да бъдат използвани по никакъв начин, защото са ръждясали и негодни за употреба. Бомбите са неизползваеми, тъй като капсули те им са стари. Въобще целият процес е скалъпен, свидетелите са подбрани, а много вероятно някои от самите свидетели да са били и от самите доносници, закачени да него през годините.⁴⁷

⁴⁶ Мотиви по делото в архив на АКРДОПБГДСРСБНА II съд, а.е., 206, т. 1, л. 164-171+гръб; Списък на протокол от обиск в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II слд. А.Е., 16, т. 2, л. 240 [Motives in the case file in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheets 164-171 (front and back); Inventory list from search protocol in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Investigation Department II, archival unit 16, volume 2, sheet 240].

⁴⁷ Протокол за обиски в архив на II съд, а.е., 206, т. 1, л. 55, 169+гръб, 170-171, 245-247; За Обиските в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206,

След произнасянето на присъдата, снахите на свещеник Михаил Апостолов, обикалят неуморно по селата в търсене на подкрепа. Събират набързо повече от 200 подписа и жалби за неговото оправдание, като се надяват да бъде повдигнато и образуването ново дело. Трудът им е възнаграден. Делото се гледа от Върховния съд на 16.IX.1958 г., но присъдата не е желана от никого. Върховният съд само потвърждава издадената смъртна присъда от 24.VII.1958 г. на свещеник Михаил Апостолов, но намалява смъртната присъда на Иван Серафимов – от смъртна, на 6 месеца и парична глоба от 3000 лв. Присъдите на останалите подсъдими са също силно редуцирани, някои наполовина, други се разминават само с парични глоби. Което показва и подсказва цялата пародийност на разследването и обвинението. На свещеник Михаил Апостолов е трябвало да му бъде затворена устата – по един или друг начин, трябвало е да замълчи и то завинаги. Но Господ още не бил казал последната Си дума.⁴⁸

Изглежда, че няма никаква надежда за свещеник Михаил Апостолов. Присъдата е потвърдена. Така той е върнат в Софийския централен затвор, настанен в килията на „смъртниците“ и чака всеки ден изпълнение на присъдата (по това време пише молитвата към Господ Исус Христос). Всеки ден извиквали от тази килия хора, за да ги разпитват. Една голяма част от тях не се връщат. Друга част са жестоко малтретирани както физически, така и психически. Синовете му обаче не се отказват. Най-напред, един от синовете му (Петър) отива при митрополит Пимен Неврокопски да дири помощ от него, той го посреща много студено и дистанцирано. Петър влиза и се покланя, но, когато Пимен разбира защо е дошъл, му казва: „баща ти обичаше повече софийските владици, сега ходи търси помощ от тях“. И на-

т. 2, л. 38, 94-95, 217-219, 230-231 [Search protocols in the archive of Fond II, archival unit 206, volume 1, sheets 55, 169 (front and back), 170-171, 245-247; On the searches in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 38, 94-95, 217-219, 230-231].

⁴⁸ Присъда в името на народа в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 1, л. 6-9, 185, 190 [Judgment in the name of the people in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheets 6-9, 185, and 190].

истина Петър потърсва помощ от тях – Софийските владици, но не от кого и да е, а от епископ Кирил, Патриарх Български. Патриарх Кирил пише за втори път до Президиума на Народното събрание, за да помилва свещеника. И резултатът е налице. Смъртната присъдата е заменена с 20 годишна присъда. След няколко месеца от Софийския затвор е преместен в Пазарджишкия затвор, където престоява около месец. Накрая е въдворен в лагера на смъртта „Белене“ (през август 1959 г. лагерът е официално закрит). Там престоява 5 години – до 1964 г. За кратко се намира и в Старозагорския затвор, след което през 1965 г. е амнистиран. В Белене се намира в килия с циментов под, покрит с вода, без да може да почине или легне. След амнистирането, Св. Синод разрешава на свещеник Михаил Апостолов да отиде в град Рила, тъй като му е забранено да се върне в селата Тополница и Делян. Забранено му е също така и да служи Св. Литургия⁴⁹

Когато вече е на квартира в град Рила, се случва необичаен инцидент с него, разказван от хазаяката му Фиданка Печуркова, както и от богослова Иван Николов. Случката е следната: Когато се бръсне една сутрин пред огледалото (1974/5 г.), чува шум и усеща как нещо се забива до него в иконата на Иисус Христос. В последния момент се дръпва на страни, което движение спасява живота му. Бил куршум, изстрелян от непознат на улицата. И само по чудо остава отново жив, подобно на „събитията“, които се случват с него (за които след години той самият разказва на митрополит Натанаил, архимандрит Сергий Язаджиев, Иван Николов и др.)⁵⁰ в Софийския и Пазарджишкия

⁴⁹Вж. Игумения Валентина Друмева „Български свещеномъченици и изповедници за вярата от най-ново време“, т. 1, София: Издава Славянобългарски манастир „Св. Вмчн Георги Зограф“, Света гора, Атон, 2007 [Abbess Valentina Drumeva, „*Bulgarian Hieromartyrs and Confessors of the Faith in Modern Times*.“ Sofia: Published by the Slavic-Bulgarian Monastery „St. Great Martyr George Zograf,“ Mount Athos, 2007], 80-89; Отец Михаил Апостолов (1899-1988) Културен център „Евгени Босилков – Белене“ <https://bosilkov.com/bg/museum/otets-mihail-apostolov-1899-1988-171>. Посетено на 27.10.2024; Свещеник Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“, част 1 [Father Mikhail Apostolov (1899–1988), Cultural Center “Evgeni Bosilkov – Belene,” <https://bosilkov.com/bg/museum/otets-mihail-apostolov-1899-1988-171>. Accessed on 27 October 2024; Priest Mikhail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – Documentary series on BNT “The Road to Golgotha,” part 1].

⁵⁰ Вж. Свещеник Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“, част 1, 2 [See Priest Mikhail Apostolov and Archi-

затвор. Този инцидент не пречи на свещеник Михаил Апостолов да продължава да приема младежи в квартирата си, да беседва с тях по различни въпроси, да им дава съвети и напътствия и да ги подготвя за свещеници.⁵¹ Един такъв ученик (негов племенник) на свещеник Михаил Апостолов, който е и плод от неговото делото, е отец Василий (Витко) от с. Овчарци, пострадал също от атеистичния режим⁵².

В град Рила, свещеник Михаил Апостолов продължава да се занимава с лекуване на болни, тъй като добре познава билките. В спомените си архимандрит Сергей Язаджиев споделя, че свещеник Михаил Апостолов, подобно Св. Св. Бизсребърници Козма и Дамян, лекувал хора, които идвали и търсели помощ от него. Всъщност архимандрит Сергей казва, че чрез билките свещеник Михаил Апостолов прикривал дарбата си на Чудотворство и Прозорливост. Не били редки случаите, в които свещеник Михаил Апостолов насочвал страдащите да отидат до Рилския манастир и да се поклонят на мощите на Св. Иоан Рилски Чудотворец, като казвал, че това е бил неговия светец.⁵³

В края на живота, свещеник Михаил Апостолов приема монашеско пострижение с името Макарий. Михаил Апостолов (в схима Макарий – блажен) се упокоява в Господа на 10.IX.1988 г.

Заклучение

На първо място, присъдата е необоснована и противоречи на Конституцията от 1947 г. по няколко члена, а именно: чл. 78 и чл. 82.,

mandrite Kalistrat – Documentary series on BNT „The Road to Golgotha“, parts 1 and 2].

⁵¹ Свещеник Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“, част 1 [Priest Mikhail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – Documentary series on BNT „The Road to Golgotha“, part 1].

⁵² Игумения Валентина Друмева, Български свещеномъченици и изповедници за вярата от най-ново време. т. 8, София: Издава Славянобългарски манастир „Св. Вмчн. Георги Зограф, Света гора, Атон, 2006 [Abbess Valentina Drumeva, „Bulgarian Hieromartyrs and Confessors of the Faith in Modern Times“, Vol. 8. Sofia: Published by the Slavic-Bulgarian Monastery „St. Great Martyr George Zograf“, Mount Athos, 2006], 8-18.

⁵³ Спомени на архимандрит Сергей Язаджиев за свещеник Михаил Апостолов и архимандрит Калистрат – В: Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“, част 2, 1 [Recollections of Archimandrite Sergiy Yazadjiev about Priest Mikhail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – In: Documentary series on BNT „The Road to Golgotha“, parts 1 and 2].

както и по чл. 71, индиректно.⁵⁴ И въпреки нелепостта на доказателствата, въпреки че свидетелските показания се разминават и си противоречат, свещеник Михаил Апостолов е осъден на смърт чрез разстрел⁵⁵. Виждаме, че при разпитите „на тъмно“, проведени на заподозрените, всички отговори, които те дават на следователите, насочват вниманието и отговорността за възникване на групата, директно и индиректно към свещеник Михаил Апостолов.⁵⁶ Не само това прави впечатление. Чрез категорични изказвания по отношения на властта пред свещеник Михаил Апостолов се цели неговото компрометиране и въвлечане в престъпна група, каквато всъщност не съществува, но ще бъде създадена в последствие. Изказвания от рода „Аз имам мои хора в София, които имат оръжие скрито в пещера и само чакат нашия сигнал“, „Ще теглим още много от тези комунисти“, насочва-

⁵⁴ Конституция на НРБ, приета на 4.VII.1947 г. с 364 гласа, обнародвана в „Държавен вестник“ на 6.XII.1947. член 78: Гражданите имат свобода на съвестта и на вероизповеданията, както и свобода на извършване на религиозните обреди; член 82: пък гарантира свободата и неприкосновеността на личността...; в член 71 се наказва всяка проповед на расова, национална или религиозна омраза от закона. Една хипотеза тук. Ако православният свещеник Михаил Апостолов е нарушил член 71, проповядващ „религиозна омраза“ сред народа и в това да се състои единствената му вина, без обаче тази „вина“ да се споменава изрично в обвинителния акт и в мотивите довели до присъдата, можем да питаме само „В какво тогава се състои тази религиозна омраза, проповядвана от свещеник Михаил Апостолов сред населението, за което е наказан от закона със смърт? Срещу каква „вяра“ проповядва всъщност свещеник Михаел Апостолов, за де не може той да бъде помилван? Да не забравяме, че Христос беше също осъден и обвинен в богохулство!

⁵⁵ Съдебен процес в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II съд, а.е., 206, т. 1, л. 153+гръб [Court trial in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 1, sheet 153 (front and back)].

⁵⁶ Протоколи за разпит в архив на АКРДОПБГДСРСБНА, II слд. а.е., 16, т. 1, л. 78-79; Протоколи за разпит в архив на К... II съд, а.е. 206, т. 2, л. 47,48 [Interrogation protocols in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Investigation Department II, archival unit 16, volume 1, sheets 78-79; Interrogation protocols in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 47 and 48].

щи думи от агент „Вълчан“. С други думи, опитват се да слагат думи в устата на свещеник Михаил Апостолов, за да изкаже нещо против властта, което да докладват след това, знаейки отношението му към „народната власт“ и знаейки, че той им има доверие. Доноси, които след това ще послужат за осъждането му. Можем само да предположим, че агентите, които го следят на всяка крачка, са много близки и доверени хора, които осъществяват т. нар. комбинация от 1955 до 1958 г. Например, Иван Серафимов, който е църковен настоятел на храма, в който служи свещеник Михаил Апостолов, е осъден на смърт заедно с свещеник Апостолов, но Върховния съд изменя присъдата на 6 месеца и парична глоба от 3000 лв., както видяхме по-рано от обвинението. Стоил Бекарски е в близки взаимоотношения със свещеник Михаил Апостолов, той е църковен певец в същия храм, където служи свещеник Михаил Апостолов. И той, както и останалите от престъпната група, получават минимални присъди: парични глоби и т.н.⁵⁷

В „План за действие“ по разработка „ЗВЕРОВЕ“, отнасящ се за свещеник Михаил Апостолов, се чете: **„да му бъдат подхвърлени думи** (от агент „Вълчан), че народа вече е крайно недоволен от властта и търси всевъзможен начин за отплата. След това да му се подхвърли, че има един нелегален, който трябва да скрие и прехвърли зад граница. Да го пита дали не е удобно да го скрият в някой от манастирите. Но подхождай внимателно.“⁵⁸ Всичко това ме кара да мисля, че целият процес е просто един своеобразен „Ку клукс клан“, провеждан паралелно и систематизирано срещу духовниците на родната ни Църква, а процесиите приличат на едно Аутодафе, водещо организаторите на зрелището до религиозен (екстаз) и емоционален пароксизъм, т.е. чувството на удовлетворение, че е задоволено желанието на боговете,

⁵⁷ Протоколи за разпит в архив на АКРДОПБГДСРБНА, II съд, а.е., 206, т. 2, л. 47-48 [Interrogation protocols in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond II, archival unit 206, volume 2, sheets 47-48].

⁵⁸ План за действие по мероприятие „ЗВЕРОВЕ“ в архив на АКРДОПБГДСРБНА, III раз. а.е., 97, л. 136+гръб [Action plan for operation „ZVEROVE“ in the archive of the Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, Fond III, archival unit 97, sheet 136 (front and back)].

принасяйки им жертва.

Народната власт осъди свещеник Михаил Апостолов, за да му затвори устата. Но: „Господарят му рече: хубаво, добри и верни рабе! В малко си бил верен, над много ще те поставя; влез в радостта на господаря си“ (Мат. 25:21). Свещеник Михаил Апостолов се противи на богоборството, което руши храма на Св. Дух, тялото, чрез неверие и атеизъм. Опровержението на научния материализъм се е считало за едно от най-опасните и застрашаващи режима идеологически диверсии. Белегът, за да можем да каже, че е имало гонение срещу Църквата, са мъчениците и изповедниците ѝ.

Накрая ще приведем някои мисли от Илия Бешков, писани на 26 ноември 1950 г.: Комунистът никога не говори, той няма свое слово. Дори не се решава и опитва да говори и мисли, защото това би го „отвело някъде“. Словото променя човек, мислещия и говорещия, и по този начин го прави жив. Както реката, която тече – живее. Комунистът изтръпва от страх пред промяната, да не би следващия миг някак да престане да бъде комунист, а с това да се свърши цялото му битие, тъй като той не подозира, че има друго пространство, време и състояние, освен неговото съсредоточие. Марксизмът не може да установи никаква приемственост – обратно, изключва всичко, което е било преди него и по този начин всъщност изключва сам себе си от живота и от вечната и трайна човешка мисъл.⁵⁹

Марксистката идеология, според мен е, един друг вид Иконоборство. Метафизичният исторически материализъм е иконоборство над мисълта, над това да нямаш право да мислиш различно от приетия и узаконен марксистки манталитет, установен чрез насилие и терор от болшевиките в Родината ни. Воюващи на живот и смърт с Църквата. Свещеник Михаил Апостолов си позволи да мисли различно от установените правила, а вратата в Църквата Христова му даваше надежда, според думите на Христос, че „на оногова, който побеждава, ще дам да седне с Мене на Моя престол, както и аз победих и седнах с Отца Си на Неговия престол“ (Откр. 3:4).

Важно е да изследваме живота, делото и словата на Божиите уг-

⁵⁹ Бешков, Илия, „Черната тетрадка“. ДНЕВНИК, ДОСИЕ, АЛБУМ. Съставители: Александър Бешков и Савка Чолакова, София: Издателство „Изток Запад“, 2015 [Beshkov, Ilia „*The Black Notebook*.“ Diary, Dossier, Album. Compiled by: Alexander Beshkov and Savka Cholakova. Sofia: Iztok-Zapad Publishing House, 2015], 61, 66.

одници и от най-ново време, и да правим усилия да ги съпоставяме с нашия живот, а техните напътствия да се опитваме да въплъщаваме в живота си. И чрез молитвеното им застъпничество пред Божия Престол за нас, да възпълваме Тялото Христово – Църквата, възвестявайки смъртта на Господа, докле дойде Той (1Кор. 11:26).

Да, вярно е, че много хора бяха избити в „Белене“ – и не само там, но пък баничката беше само 10 стотинки!

Библиография

Архив на Комисията за разкриване на документите и обявяване на принадлежност на българските граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия [Archive of the Commission for the Disclosure of Documents and Declaration of the Affiliation of Bulgarian Citizens with the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army].

Бешков, Илия „Черната тетрадка“. ДНЕВНИК, ДОСИЕ, АЛБУМ. Съставители: Александър Бешков и Савка Чолакова, София: Издателство „Изток Запад“, 2015 [Ilia Beshkov, „The Black Notebook.“ Diary, Dossier, Album. Compiled by: Alexander Beshkov and Savka Cholakova. Sofia: Iztok-Zapad Publishing House, 2015].

Босев, Б. Как станах атеист (Разказ на бивш свещеник), София: Печатница „Профиздат“, 1959 [Bosev, B. *How I Became an Atheist (The Story of a Former Priest). *Sofia: Profizdat Printing House, 1959].

Григорий, свещеноик. Илюстрация Илинден XIV (151). Издание на Илинденската организация, 1944 [Fr. Grigoriy. Illustration Ilinden XIV (151). Published by the Ilinden Organization, 1944].

Димитров, В. Зографите от фамилия Бундовци (Минови) от Галичник и техните творби в България. – Патримониум. мк., №7-8, София: Издава „Нов български университет“, 2010 [Dimitrov, V. The Icon Painters of the Bundovci (Minovi) Family from Galičnik and Their Works in Bulgaria. – Patrimonium.mk, No. 7-8, Sofia: Published by New Bulgarian University, 2010].

Апостолов, свещ. Михаил и архимандрит Калистрат – Документална поредица на БНТ „Път към Голгота“ от 23. II. 2020 г. [Priest Mihail Apostolov and Archimandrite Kalistrat – Documentary Series of BNT „Path to Golgotha“ from February 23, 2020] <https://m.youtube.com/watch>.

Друмева, игумения Валентина, „Български свещеномъченици и изповедници за вярата от най-ново време“, т. 1, София: Издава Славянобългарски манастир „Св. Вмчн Георги Зограф“, Света гора, Атон, 2007 [Abbess Valentina Drumeva, „Bulgarian Hieromartyrs and Confessors of the Faith in Modern Times.“ Sofia: Published by the Slavic-Bulgarian Monastery „St. Great Martyr George Zograf,“ Mount Athos, 2007].

Друмева, игумения Валентина, Български свещеномъченици и изповедници

за вярата от най-ново време, т. 8, София: Издава Славянобългарски манастир „Св. Вмчн. Георги Зограф, Света гора, Атон, 2006 [Abbess Valentina Drumeva, „Bulgarian Hieromartyrs and Confessors of the Faith in Modern Times,” Vol. 8. Sofia: Published by the Slavic-Bulgarian Monastery „St. Great Martyr George Zograf,” Mount Athos, 2006].

Николчев, Д. История, устройство и управление на Струмишко-Драмска епархия (Беломорски дял, 1941 – 1942) и Драмска епархия (1943 – 1944) през прочита на архивни документи. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020 [Nikolchev, D. History, Structure, and Governance of the Strumitsa-Drama Diocese (Aegean Region, 1941–1942) and the Drama Diocese (1943–1944) through the Lens of Archival Documents. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2020].

Оруел, Д. „1984“, София: Хеликон, 2021 [Orwell, G. 1984. Bulg. transl. Sofia: Helikon, 2021].

Патеров, Илия Г. „Загоричани“. София: Издание на Загорицкото дружество „Илинден“, 1930 [Paterov, Iliya G. Zagorichani. Sofia: Published by the Zagorichani Society „Ilinden,” 1930].

Стойков, Стойко. „Комунистите яздели свещеници като магарета, карали ги с брадите си да мият нужниците“. Публикувано на: 20.07.2021, посетен на: 02.10.2024 [Stoyko Stoykov, „The Communists Rode Priests Like Donkeys, Made Them Clean Toilets with Their Beards.“ Published on: 20.07.2021, accessed on: 02.10.2024] <https://www.168chasa.bg/article/9986589ки>

Чурешки, С. Православието и комунизмът в България 1944-1960 г. София: Издателство „Просвета“, 2004 [Chureshki, S. Orthodoxy and Communism in Bulgaria 1944-1960, Sofia: Prosveta Publishing House, 2004].